

VIZI BALÁZS*

Egy felvidéki jogász elfeledett küzdelmei a kisebbségi jogokért

Gyurcsík Iván (szerk.): *Gyönyör József emlékkötet. – „Lesz-e végre igazi hazánk?”*. Budapest: Méry Ratio Kiadó – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2022. 392 oldal

A létező szocializmus évtizedei Közép-Európában a nemzetiségek békés együttélését propagáló marxista ideológia ellenére sem kedveztek az emberi és kisebbségi jogoknak – és még kevésbé azoknak, akik a kisebbségi jogok mellett álltak ki.

Az irodalomtudomány ködlovagoknak hívja a tragikus sorsú, jelentős és később feledésbe merült írókat; *mutatis mutandis* a felvidéki jogász, közíró Gyönyör József is társadalomtudós ködlovagként, kirekesztett értelmiségiként, majd a hivatalnoki lét szűk keretei között alkotott jelentős tudományos munkát. A Végh László jegyezte életrajzból is kiderül, hogy a szlovákiai magyarságot a II. világháborút követően ért megpróbáltatásokból is bőven kijutott neki, állampolgárságától megfosztották, hivatását nem gyakorolhatta, és csak lassan, 1968 után került olyan helyzetbe, hogy ugyan gúzsba kötve, de tehetett valamit a közössége, a szlovákiai magyarság érdekében: közigazgatási munkája mellett – akkor a megjelenés esélye nélkül – írta meg az 1970–1980-as években a csehszlovákiai magyarság 1918–1938 közötti idejét felölelő jelentős munkáit és a rendszerváltás évében megjelent művét a csehszlovákiai nemzetiségek alkotmányjogi és demográfiai helyzetéről.¹ A korabeli csehszlovákiai magyar sajtóban csak kisebb lélegzetű, de nagy hatású cikkei, tanulmányai jelentek meg.

A születésének 100. évfordulója apropóján megjelent emlékkötet írásai meggyőzően bizonyítják, a kirekesztő nacionalizmus hosszú árnyéka nemcsak a 20. századot fedte el, de az 1989 utáni időszakra is rávetül. A kötetet kezébe vevő olvasó Pozsony 16. századi, a borítót díszítő látképének idilli hangulatával szemben

* A szerző jogász, a TK Kisebbségkutató Intézet kutatóprofesszora. E-mail: vizi.balazs@tk.hu
¹ Gyönyör József: *Mi lesz velünk, magyarokkal? Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig*. Pozsony – Bratislava: Madách, 1990.; uő: *Határok születtek. A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye*. Pozsony – Bratislava: Madách, 1992. és uő: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Bratislava: Madách, 1989.

a legkevésbé sem idillikus 20. század szlovákiai kisebbségpolitikájának útvesztőjéhez kap értékes kalauzt. A szerkesztőt dicséri, hogy a térképekkel és táblázatokkal illusztrált emlékkönyv nemcsak Gyönyör élete és műve előtt tiszteleg. A három részre tagolt kötetben életének fontos időszakaihoz kapcsolódó bevezető tanulmányok és a kötet harmadik részében közölt Gyönyör-szövegek mellett a második rész szaktanulmányai átfogó képet adnak a szlovákiai magyarság mai társadalmi-jogi helyzetéről is.

Gyönyör József szakmai hitelességét és realitásérzékét tükrözik azok a tanulmányai, napi sajtóban megjelent cikkei, amelyek helyet kaptak e kötetben. Ritka az a hírlapi aktuálpolitikai cikk – mint a címadó *Lesz-e végre igazi hazánk?* vagy a *Mi lesz velünk, magyarokkal?* című –, amely ötven év után is mond valamit az olvasónak. Az 1968–1969-ben az *Új Szó* hasábjain a készülő kisebbségi alkotmánytörvényről és nemzeti viszonyokról megjelent cikkeiben kiáll a magyar kisebbség nemzeti közösségként való elismertetéséért és azokért a jogi, intézményi garanciákért, amelyek a nemzeti identitás megőrzését biztosíthatják. Világosan fogalmaz 1968-ban: „[...] a nemzeti lét kiteljesüléséhez intézményekre van szükség, ez mind a nemzetek, mind a nemzetiségek viszonylatában érvényes. A csehszlovákiai magyar nemzetiség azonban húsz éven keresztül nem szólhatott bele sorsa irányításába, hiszen még ma sincs saját államhatalmi és végrehajtó szerve. Eddig mindig csak róla, de nélküle határoztak.” (363.) A nagyobb lélegzetű és jellemzően 1989 után megjelent, a csehszlovákiai magyarság alkotmányos helyzetével, történetével, demográfiájával foglalkozó tanulmányai hasonlóképp aktuálisnak tűnnek ma is. A kötet szerzőinek szövegei jól rímelnek Gyönyör írásaira: a harmadik rész jogi tanulmányai mellett különösen érdekes és tanulságos Gyurgyík Lászlónak a szlovákiai vegyes házasságokról szóló tanulmánya és Lelkes Gábornak a felvidéki magyarság gazdasági helyzetének 1989 utáni alakulásáról szóló írása.

A kötet első részének visszatekintő elemzései Gyönyör József 1968–1989 közötti, a tudományos munkásságát meghatározó korszakban végzett kisebbségvédő tevékenységét a tágabb történelmi-politikai kontextusba helyezve mutatják be. Gaál Veronika az 1968–1969-ben, az *Új Szó*-ban megjelent írások jelentőségét hangsúlyozza, hiszen ebben a rövid, szabadabb időszakban Gyönyör az elsők között foglalkozott a Beneš-dekrétumok, a kitelepítések, a reszlovakizáció következményeivel az újság hasábjain. A prágai tavaszt eltíró „baráti” katonai beavatkozás egyértelművé tette, hogy valójában múló kegyelmi pillanat volt csak, amikor a jogsértésekről a nagy nyilvánosság előtt beszélni lehetett. A kommunista diktatúrát helyreállító ún. normalizáció lassan indult el, de 1969 tavasza után Gyönyör sem publikálhat már. Az 1968-as év kivételességét támasztja alá Popély Árpád is a kisebbségi magyar törekvéseket elemző írásában: a nyitottabb politikai légkörben a kommunista párton belül a magyar vezetők és a magyar kulturális szövetség, a Csemadok vezetői között is többen voltak, akik esélyt láttak a magyar kisebbség jogi helyzetének rendezésére. A Csehszlovákia állami berendezkedése,

föderalizálása körüli viták farvizén került napirendre a nemzetiségek jogairól szóló törvény előkészítése, amelyben a magyar kisebbségi vezetők is részt vettek. Gyönyör József 1969-től már a kormány Nemzetiségi Titkárságán dolgozott,² ebben a pozíciójában is csalódással értékelte, hogy az 1968 októberében elfogadott, kilúgozott nemzetiségi alkotmánytörvény valójában nem hozott érdemi változást a kisebbségek helyzetében. Jogásként pontosan látta, hogy az eredeti jogszabálytervezetben foglalt közösségi képviselési és részvételi jogok kiirtása az elfogadott törvényből esélytelenné teszi a kisebbségi jogok hatékony védelmét. Ahogy Popély rámutat, az ún. husáki normalizáció éveiben sem a Nemzetiségi Tanács, sem más szervezet nem volt alkalmas a kisebbségi érdekek képviselésére, és a Csemadok megrendszabályozásával a kulturális érdekképviselés is kiüresedett. A Husák-korszakot a magyar kisebbség szempontjából részletesen elemző tanulmányában Szarka László bemutatja, hogy az egyre erősödő asszimilációs politikával szemben Gyönyör a maga szűk korlátai között miként kereste a kisebbségi jogvédelem lehetőségeit. Ahogy Szarka fogalmaz: „Az 1968-as nemzetiségi alkotmánytörvény szellemét az 1970-es évek első felében következetesen védeni próbáló Nemzetiségi Titkárság munkatársaként Gyönyör József szintén folyamatosan próbálta felmutatni a kisebbségi jogkiterjesztés, illetve a nemzetiségi szakpolitika és közösségépítés pozitív lehetőségeit, alternatíváit, dokumentálni a jogsértéseket.” (69.) A napjainkban egyre inkább háttérbe szoruló Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetet (1994 előtt Értekezlet) újtárra indító 1975-ös helsinki konferencia közvetlenül új szelepeket nyitott a szocialista államokban a rendszerrel szembeni kritikának az emberi és így a kisebbségi jogok tematizálásával. Ebben a tágabb összefüggésben lehet értékelni, hogy Gyönyör több írása jelenik meg 1976 után Magyarországon és Csehszlovákiában is, valamint ahogy Szarka kutatásából kiderül, közvetett és közvetlen úton is igyekezett a kisebbségi magyar oktatás elsorvasztásáról hiteles információkkal támogatni a Duray Miklós-féle Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága munkáját. Mindazonáltal csak a kommunista uralom szétporladása hozta el a rendszerváltás éveiben az esélyt arra, hogy az elnyomás időszakában írt hatalmas kisebbségtörténeti és alkotmányjogi könyvei megjelenjenek. A demokratikus átalakulás ugyan teret nyitott a magyar kisebbség önszerveződésére, a nyilvánosságban való megjelenése előtt, de korántsem hozta el a kisebbségi jogok kiterjesztésének korszakát. Halász Iván Csehszlovákia és utódállamai kisebbségi jogi szabályozásának áttekintésével arra döbbsenti rá az olvasót, hogy 1919 óta a különféle államalakulatok és politikai rendszerek ugyan eltérő kisebbségi jogi rezsimet vezettek be, de valójában sohasem biztosították azokat a közösségi jogokat, a közösségi identitás megőrzésének garanciáit, amelyekért Gyönyör is küzdött a maga korában. Sőt, az is beszédes tény, hogy 1990 óta sem született Szlovákiában

² Az 1970–1971-es tisztogatásokat Szarka László szerint Gyönyör azért kerülhette el, mert pártönkívüli volt, és azok elsősorban a kommunista párt tagjait érintették. (62.)

a kisebbségek jogait átfogóan kezelő kisebbségi törvény. Bukovszky László, a legutóbbi ilyen törvénykezdeményezés egyik motorja a kötetben a közigazgatás és a kisebbségi jogok kapcsolatáról közölt tanulmányában még bizakodva teszi fel a kérdést, vajon a szlovák kormány felvállalja-e egy kisebbségi törvény előterjesztését 2022 tavaszán – ma már tudjuk, hogy ez a kísérlet is eredménytelen maradt.³ A tanulmányból az is kiderül, hogy a modern, független Szlovákiában 1993 után bevezetett közigazgatási reformok, a területi közigazgatási határok átrajzolása nyíltan vagy burkoltan, de mindig azt a célt szolgálta, hogy a magyar kisebbség számarányát a közigazgatási egységeken belül a lehető legjobban visszaszorítsa. Ugyanakkor a szerző a helyi önkormányzatok és járások szintjén ki nem használt lehetőségekre is felhívja a figyelmet, valószínű, hogy előrelátó stratégiákkal helyben volna még mód a kisebbségi kulturális és nyelvi jogok hatékonyabb támogatására. Ahogy Gyönyör idejében is, úgy 1990 után is talán az egyik legfájóbb kérdés a kisebbségi nyelvi jogok korlátozása: az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény szinte egymással rivalizáló módosításai olykor nehezen kibogozható jogi helyzetet teremtenek. Horony Ákos a többségi lakosság magyar nyelvvel szembeni ellenérzéseinek a jogszabályi lecsapódását látja abban, hogy az államnyelv integráló szerepének túlhangsúlyozása a gyakorlatban az asszimiláció eszközévé válik. Az államnyelvtörvény szigorú alkalmazása önkéntelen is visszafogja a magyar nyelvet beszélők anyanyelvhasználatát, a kisebbségi nyelvhasználati törvény viszont „a magyar többségű területek számára keveset biztosít, a többségi helyzetből fakadó természetes nyelvhasználatot korlátozza, a kisebbségi helyzetben lévők számára viszont nem biztosítja a gyakorlati alkalmazáshoz szükséges előfeltételeket”. (171.) A kisebbségi nyelvi jogok korlátozása az államnyelv védelmére hivatkozva sajnos nem ismeretlen más országokban sem, elég csak a baltikumi államok nyelvi jogi szabályozására tekinteni.

Ám a kollektív bűnösség szörnyű hagyatékának alkalmazása a mi régióinkban is meglepő. Fiala-Butora János alapos tanulmányában tárja fel azokat az eseteket, amikor a II. világháború utáni súlyos jogkorlátozásokat etnikai-nemzeti alapon bevezető Beneš-dekrétumok joghatásaira hivatkozva hajtanak végre a szlovák hatóságok napjainkban is vagyoneklkobzásokat. Ez a gyakorlat pedig arra világít rá, hogy a történelmi sérelmek társadalmi rendezése máig nem történt meg. A Beneš-dekrétumok következményeinek elhallgatása már 1968-ban is súlyos kérdésként merült fel Gyönyör írásaiban, a szembenézés hiánya, a hallgatás és a hallgatólagos alkalmazás tovább élő mai gyakorlata pedig Fiala-Butora szerint változatlanul lehetetlenné teszi a dekrétumok „meghaladását”.

Tárnok Balázs nemzetközi jogi és uniós jogi kitekintésében számba veszi a kisebbségi érdekérvényesítés szempontjából hasznosítható nemzetközi szerződéseket és intézményeket. Ugyan a nemzetközi szinten már messze nincs olyan

³ L. a jelen lapszámban közölt írását és dokumentumot is. (szerk. megj.)

érdeklődés a kisebbségi ügyek iránt, mint az 1990-es évek elején volt, és az akkor elfogadott multilaterális okmányok sem adnak komoly garanciát (például a kisebbségi jogsértések nemzetközi bíróság előtt nem peresíthetőek, sőt, nem bírói egyéni panaszeljárások sincsenek) a kisebbségi jogok védelmére, Tárnok mégis helyesen állapítja meg, hogy „a szlovákiai magyar politikai és civil szférának e nehézségek ellenére elemi érdeke (és a közösséggel szemben viselt kötelessége) a nemzetközi szféra nyújtotta jog- és érdekérvényesítési lehetőségek minél hatékonyabb kihasználása”. (216.)

Horony Ákos második írásában a jövőkép felvázolása mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy még a szavakkal is óvatosan kell bánni: az ebben a recenzióban is egyértelműnek gondolt kifejezéseket, mint a „felvidéki” vagy a „magyarság”, bizony komoly viták övezik a szlovák közéleti nyilvánosságban, és ameddig a többség a kisebbségre történelmi-biztonságpolitikai veszélyforrásként tekint, addig esély sincs arra, hogy magyarok és szlovákok egymással összebékíthető perspektívában lássák mai helyzetüket.

A mély ellentétek feloldása azonban nemcsak a nagypolitika feladata, így egyetérthetünk Szalayné Sándor Erzsébet kötetzáró gondolataival: „Gyönyör József élete és munkássága arra tanítja az olvasót, hogy a személyes elkötelezettség mellett kitartó és körültekintő munkára vállalkozik az, aki akár nemzeti, akár nemzetközi szinten érdemben kíván tenni a nemzeti kisebbségek védelme érdekében.” (389.) Ezt a tanulságot pedig nemcsak Gyönyör életművéből szűrheti le az olvasó, hanem az emlékének szentelt tanulmánykötetből is.